

Zimányi Árpád

Az anyanyelvi nevelés célja és feladatai

(Dobóné Berencsi Margit – Zimányi Árpád: *Anyanyelvi tantárgy-pedagógiánk vázlat* c. jegyzet alapján, EKF LÍCEUM Kiadó, Eger, 2000)

Az anyanyelvi nevelés céljának és feladatainak meghatározása mindig attól függ, hogy milyen a társadalom műveltségisménye. Ez pedig korszakonként változhat, és így időről időre különböző tényezők kerülnek előtérbe, más tartanak fontosnak, előbbre valónak. Az utóbbi 50 évben is több hangsúlyeltolódás ment végbe az anyanyelvi pedagógiában: egy részük a politikai-társadalmi változások következménye, másik részük viszont szaktárgyunk és a pedagógia fejlődéséből ered. Az anyanyelvi nevelést alapvetően azok a célok és feladatok határozzák meg, amelyek átívelnek politikai rendszereken és tantárgyi kísérleteken, tehát biztos alapnak tarthatók. Áttekintésüket ezekkel kezdjük, de figyelembe vesszük a megítélésükben mutatkozó különbségeket, ütköztetjük a különböző felfogásokat.

Mindenekelőtt következék egy idézet az 1997-es Nemzeti alaptanterv anyanyelvi nevelésünkről szóló fejezetének bevezetéséből. Itt azok az általános célok fogalmazódnak meg, amelyek megmutatják, hogy a magyar nyelv és irodalom nem pusztán egyike a tantárgyaknak, hanem sokkal több annál.

„Az anyanyelvnek életünkben, a felnövekvő diák személyiségének, gondolkodásmódjának fejlesztésében és így az iskolai nevelésben-oktatásban alapvető szerepe van. A nyelvi hatóerő és a nyelvi minták követése kultúrát, értéket közvetít; lehetővé teszi és gazdagítja a társas kapcsolatokat; az anyanyelvi készségek csiszolódása, az anyanyelvi ismeretek bővülése egyre szélesedő lehetőségeket ad információk megszerzéséhez, problémák megértéséhez.

Az anyanyelvi képzés átszövi a teljes oktatási-nevelési folyamatot. Keretében mindazokat az ismereteket tudatosítjuk, rendszerezzük és fejlesztjük, amelyeket a diák az iskolában és az iskolán kívül megszerzett.

Az anyanyelvi képzés meghatározóan hat a többi műveltségi terület tanítására és elsajátításának színvonalára. A különböző stúdiumok tanításának-tanulásának szintje pedig visszahat az anyanyelvi képzés eredményességére. Ezért az anyanyelvi nevelésnek — sajátos jelleggel — minden tantárgyban jelen kell lennie.”

Az általános célok meghatározása után következnek szaktárgyunk feladatai. A bevezető rész még csak nagy vonalakban jelzi a főbb területeket: „Az anyanyelvi nevelés alapvető feladata az értelmes, kifejező beszéd, az olvasás és írás igényes használatának, az ehhez szükséges képességeknek a fejlesztése.

Ápolja és hagyományozza az anyanyelvi örökséget, felkészít a kommunikációs helyzetekben való aktív részvételre, fejleszti az önálló tanulás és önművelés képességét.”

A Nemzeti alaptanterv újdonsága, hogy a korábbi tanterveknél jobban kiemeli a kommunikációs nevelést és az önművelést, valamint az, hogy utal az anyanyelvi örökség hagyományozására. Az alapkészségek meghatározása viszont eléggé szűkszavú, ám széles mozgásteret hagy az értelmezéseknek. Végül is a különböző programok és tankönyvek feladata, hogy az alaptantervben leírtakat megtöltsék tartalommal.

Az anyanyelvi nevelés feladatai

1. Oktatási-képzési feladatok

a) Alapismeretek a nyelvről. A tanulóknak elemi szinten képet kell kapniuk a nyelvről, működési törvényeiről és a különböző részterületekről. Közülük a legfontosabb a leíró nyelvtani alapozás, mert közvetlenül segíti a helyesírást, tisztázza az alapvető fogalmakat, és fölvezet a nyelvi rendszert. A nyelvi szinteknek megfelelően hangtani, szótani (szófajtani, alaktani), jelentéstani mondatnyi és szövegtani ismeretek egymásra épülésével sajátítják el a tanulók. A leíró nyelvtanon kívül kisebb részben foglalkoznak más nyelvi területek alapjaival: nyelvtörténet, általános nyelvészet, stilisztika, dialektológia, szemiotika stb.

A korábbi tantárgy-pedagógiák az iskolai anyanyelvi nevelés alapvető feladatának tartották a tudatosítást: a nyelvi szabályok és a nyelvhasználat tudatosítását. A gyermek ugyanis már az iskoláskor előtt elsajátította anyanyelvét, és a nyelvi szabályrendszert is magáévá tette anélkül, hogy tisztában lenne a grammatikai kategóriákkal. Ez azt jelenti, hogy a nyelvi szabályokról implicit tudása van, nyelvhasználata ösztönös, amelyet sokoldalúan fejleszteni és árnyalni kell, hogy alkalmassá váljék a magasabb fokú ismeretek elsajátítására, és megnyilatkozásai az adott helyzethez illeszkedjenek. Az iskolának ezek szerint építenie kell a tanulók már meglévő nyelvi kompetenciájára, és az ösztönös nyelvhasználatot, az implicit tudást kell explicitté tenni.

A nyelvhasználat tudatosításának kérdését az újabb pedagógiák a korábitól eltérő módon közelítik meg. Az anyanyelv szabályrendszerét felhasználó tevékenységünk ugyanis magas fokon automatizálódott, és ennek tudatosítása bizonyos visszafogáshoz, korlátozáshoz vezet. A kommunikációs képességek terén éppen az automatizáció erősítése lehet az iskola feladata. A nyelvi rendszer elemeinek tudatosítása helyett inkább arra van szükség, hogy a közlési szituációk típusait és követelményeit, a kommunikációs műfajok nyelvi és egyéb

sajátosságait, a nyelvi-közlési hibák okait és elkerülési lehetőségeit is tanítsuk és tudatosítsuk. Ez tehát a kreatív nyelvi tevékenységek automatizálását jelenti.

b) Kommunikációs készségfejlesztés. Idetartozik a két fő terület, a szóbeli és az írásbeli kommunikáció, illetőleg szövegalkotás összetevőinek folyamatos fejlesztése. Az alapkészségek fejlesztése az alsó tagozatban kezdődik, a felső tagozat a megkezdett munkát folytatja, fokozatosan bővülő tárgykörrel.

A részterületek a hagyományos felosztás szerint:

- olvasás;
- írás;
- helyesírás;
- beszédművelés (tágabban), beszédtechnika (szűkebben), [újabb tantárgy-pedagógiákban a helyesírás analógiájára: helyesejtés, ortoépiia];
- nyelvhelyesség;
- stílusnevelés;
- fogalmazás.

A részterületek összefüggése, beágyazódása a kommunikáció szempontjából, ahogy az újabb tantárgyi programok tükrözik:

Szóbeli

szövegértés, szövegértelmezés

szövegalkotás, stílus

beszédművelés, beszédtechnika

Írásbeli

szövegértés, szövegértelmezés, értő olvasás

fogalmazás, stílus

helyesírás

A kommunikáció folyamatában ezek a részterületek nem választhatók el, és nemcsak egymással függnek össze, hanem a nevelési feladatok között külön feltüntetett viselkedéskultúrával, nyelvi illemmel is. A felsorolt elemekből kitűnik, hogy tantárgyunk feladatai meglehetősen szerteágazóak, és az általános iskolának – tanítónak, tanárnak, magyartanárnak egyaránt – igen nagy a felelőssége az alapkészségek megfelelő elsajátíttatásában. Az írásbeli szövegfajtákat megfelelően tanították az eddigi tantervek is (fogalmazás), elmaradt viszont a kívánatos szinttől a szóbeli szövegalkotás sokoldalú fejlesztése.

A korszerű tankönyvek és programok fő jellemzőjévé vált a szövegszemléletű vagy szövegközpontú anyanyelvi nevelés. Ezt azzal a korábbi gyakorlattal állíthatjuk szembe, amikor a nyelvtani anyag tanítását bizonyos öncélúság jellemezte, és a fogalmak, szabályok elsajátítása nem kötődött kellő mértékben a gyakorlathoz.

c) Gondolkodásfejlesztés. A nyelv és a gondolkodás elválaszthatatlan egymástól, mivel gondolatainkat mindig nyelvi formába öntjük (belső beszéd). Az ember alapvetően kettős viszonyt, cselekvő és megismerő viszonyt alakít ki a világhoz. A nyelvben e viszony mindkét oldala jelen van, mivel a nyelvhasználat maga is cselekvés, ám egyben a megismerés feltétele. Emiatt a nyelv és a gondolkodás, a nyelv és a tudat, valamint a nyelv és a megismerés több szálon kötődik egymáshoz. A téma korszerű feldolgozását l. Max Black *A nyelv labirintusa* (Holnap Kiadó, 1998.), valamint *A kognitív szemlélet és a nyelv kutatása* (szerk.: Pléh Csaba és Győri Miklós. Pólya Kiadó, 1998.) című munkákban.

A logikus gondolkodás és az általános értelmi képességek fejlesztése minden tantárgy alapvető követelménye, és különösen igaz ez az anyanyelvi nevelésre. Beszédünk, írásunk megformáltsága, megszerkesztettsége hűen tükrözi gondolkodásunkat és annak színvonalát.

A gondolkodásfejlesztés főbb feladatai

– Szabályalkotás, szabálytanulás. A nyelv jelenségeinek, szabályainak és rendszerének felfedezéséhez gondolkodási minták, szabályalkotási algoritmusok adása. Az analógia segítségével vizsgáljuk, elemezzük a nyelv működését, és példát adunk a nyelvvizsgálat szempontjaira, logikájára. A különböző nyelvi jelenségek sajátos gondolkodási műveleteket igényelnek, s megértésük alapfeltétele ezeknek a gondolkodási mechanizmusoknak az elsajátítása. Például: bármilyen meghatározás megtanulásához szükséges az, hogy a tanulók ismerjék a meghatározások szerkezetét, fölépítését, szigorú logikáját; vagy: a hangtani, szófajtani, alaktani, mondattani és egyéb elemzésekhez szükséges, hogy a tanulók ismerjék az analízis kötött menetét, átlássák a nyelvi rendszert, az alá- és fölérendeltségi viszonyokat stb.

– Feladatmegoldási algoritmusok. A különböző problémahelyzetekhez, feladattípusokhoz gondolkodási és megoldási mintát adunk, amellyel megkönnyítjük megoldásukat.

– Mechanikus feladatok helyett kreatív, gondolkodtató gyakorlatokat végeztetünk.

2. Nevelési feladatok

a) A korszerű nyelvszemlélet megalapozása. A hagyományos nyelvtanítással szemben – melynek legfőbb célja a leíró nyelvtan alapjainak elsajátítása volt – az 1970-es évektől kezdve egyre erőteljesebben jelentkezett az az irányzat, amely alaposan kibővítette, sokoldalúvá tette az anyanyelvi nevelés tárgykörét. Mind fontosabbá vált a nyelvhasználat fejlesztése és a kommunikáció tanítása. A leíró nyelvtan mellett szerepet kapott a nyelvi változások érzékeltetése, az úgynevezett dinamikus szinkronia, valamint a történetiség, a nyelv sokszínűsége, a különböző nyelvváltozatok, a tájnyelv, nyelvjárások, illetőleg más nyelvek tanításához kapcsolódva az összevetés, az összehasonlítás és a nyelvrokonság kérdése.

A nyelvet tehát a maga sokszínűségében mutatjuk be és vizsgáljuk. Célnk, hogy a nyelvi jelenségeket ne elszigetelten tárjunk a tanulók elé, hanem összefüggésükben és kölcsönhatásukban, rendszert alkotva. Az új anyanyelvi programok általában eleget tesznek az iménti követelményeknek, és éppen attól válnak egyedivé és megkülönböztethetővé, hogy mindegyik mást és mást ragad ki a felsorolt tényezők közül.

b) Viselkedéskultúra, nyelvi illem. A kommunikációs készségfejlesztéshez kapcsolódó állandó feladatunk a társas érintkezés nyelvi magatartásformáinak alakítása. Korábban sok bírálat érte az iskolát azokért a hiányosságokért, amelyek ezen a területen mutatkoztak meg. Az iskolának kényszerűen pótolnia kell mindazt, amit a családi nevelés elmulasztott megtenni. A társadalmi beilleszkedés szempontjából nehéz időszak kezdődik 12–13 éves korban, melynek csak egy részét alkotják a kommunikációs problémák. A kamaszodó gyermeknek köszönési, megszólítási gondjai vannak a felnőttek társadalmában, beszédmódja – az egyébként nehezen kategorizálható „ifjúsági nyelv” – távol áll az idősebbektől, akik nemegyszer ellenérzéssel fogadják a fiatalos megnyilvánulásokat.

Az anyanyelvi nevelés feladata, hogy az életkori sajátosságoknak megfelelően folyamatosan napirenden tartsa a legfontosabb kommunikációs tárgyköröket, mint például: köszönés, megszólítás, tegezés, magázás, a beszéd tárgyához és a beszélgetőtárhoz illő formák kiválasztása. Ragadjuk meg mindazokat a lehetőségeket, amelyek a személyiségformálást segítik.

Tágabb értelemben véve idetartozik a kimondott szóért érzett felelősség: mit mondunk, és hogyan fogalmazunk, azaz a tartalom és a forma kérdése. Benne rejlik ebben kommunikációs partnerünk megbecsülése, a beszédhelyzet

figyelembevétel. A járműveken, közterületen nagyhangúan társalgók durva beszéde a kényszerű hallgatóság semmibevétele, megsértése. A megnyilatkozás tehát az ember erkölcsi magatartásának, gondolkodásának is jelzője.

c) A nyelvi értékek megbecsülése. Az első lépés a nyelvi és a kulturális értékek elfogadásához, tiszteletéhez az, ha megismerkedünk velük, tisztában vagyunk a hagyományokkal, a múltunkkal. A közös nyelv a nemzet egyik leg-szorosabb összetartó köteléke, amely ugyan elválaszt más népektől, de elő is segíti más népek nyelvének és kultúrájának, lelki alkatának, gondolatvilágának megismerését. A nemzettudat, a magyarságtudat erősítése, a hazafiságra nevelés alapja értékeink felmutatása. Olyan természetes megnyilvánulás ez, ami minden nemzetnek sajátja, és nem irányul mások ellen.

A nyelvi értékek megbecsülése nem szorítkozhat csupán az anyanyelvre: magában foglalja más nyelvek, így legkézenfekvőbb módon hazai nemzetiségeink nyelvének és a tanult idegen nyelvnek a megbecsülését.

d) A nyelvestétikai ízlés alakítása. Napjainkra fontos nevelési feladattá lépett elő a nyelvestétikai ízlés alakítása. Korunkban ugyanis igen csekély figyelem jut a nyelv ügyének, a művészi értékeknek, a szépirodalomnak, így mai világunkban sokak számára pusztán közvetítő eszköz a nyelv. De nem csak a művészetekre és a szépirodalomra gondolhatunk. Mennyi más helyzet adódik tantárgyi mindennapjainkban, amikor szerepet kap az esztétikum, és lehetőségünk van ízlésformálásra, például: a helyes és szép kiejtés követelményei, a nyelv zeneisége, a jóhangzás elve a fogalmazásokban, az árnyalatok szerepe a szóhasználatban, a stílusosság.

e) Az anyanyelvi nevelés feladatrendszerének illeszkedjék egyéb nevelési feladatainkhoz. Az anyanyelvi nevelés nem egyetlen tantárgy és egyetlen tanár feladata, nem korlátozódhat csupán a magyarórára. A többi tárgynak is megvan benne a sajátos szerepe: az adott műveltségi terület szakszavainak elsajátítása, a témához illő szakszerű és szabatos fogalmazás megkövetelése, a szóbeli és az írásbeli kifejezőképesség fejlesztése felelések és számonkérések alkalmával. Mivel pedagógiánk a teljes személyiséget fejleszti, alakítja, a nevelési feladatok összefüggnek egymással, és csak az ilyen szakmai elemzésben különülnek el. A pedagógus minden megnyilatkozásának hatása van: nevel, befolyásol valamilyen irányban, ezért célunk az egységes nevelési elvek követése.

Irodalom

- Adamikné Jászó Anna: A nyelvtankönyvekről. *Magyartanítás* 1995. 4. 28–32.
- A kognitív szemlélet és a nyelv kutatása. Szerk.: Pléh Csaba és Győri Miklós. Pólya Kiadó, 1998.
- Albertné Herbszt Mária: Modern nyelvészet – anyanyelvi oktatás. Tankönyvkiadó, 1987.
- Antalné Szabó Ágnes: Új utakon az anyanyelvi nevelésben. *Módszertani Lapok Magyar.* 1998. 2. 24–31.
- Anyanyelv és iskola az ezredfordulón. Szerk.: V. Raisz Rózsa. *A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai [MNyTK.]* 207. 1996.
- Anyanyelvi nevelés – embernevelés. Szerk.: Szende Aladár. MNyTK., 198. 1995.
- A nyelv és a nyelvek. Szerk.: Kenesei István. Gondolat Kiadó, 1984.
- Az anyanyelvi oktatás korszerűsítéséért. Szerk.: Szépe György. Tankönyvkiadó, 1976.
- Black, Max: *A nyelv labirintusa*. Holnap Kiadó, 1998.
- Dobóné Berencsi Margit: *A személyiségformálás lehetőségei az anyanyelvi órákon*. Tankönyvkiadó, 1984.
- Keresztury Dezső: Az ifjúság esztétikai neveléséről. *Köznevelés* 1971. 11. 14–15.
- Kiss Jenő: *Társadalom és nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, 1995.
- Nyelv, gondolkodás, relativizmus. Szerk.: Neumer Katalin. Osiris Kiadó, 1999.
- Nemzeti alaptanterv. Korona Kiadó, 1995.
- Nyelvi illetan. Szerk.: Deme László, Grétsy László és Wacha Imre. Szemimpex Kiadó, 1998.
- Program az anyanyelvi nevelés továbbfejlesztésére. Szerk.: Szende Aladár. Tankönyvkiadó, 1986.
- Wardhaugh, Ronald: *Szociolingvisztika*. Osiris–Századvég Kiadó, 1995.